

MITROVITS MIKLÓS

Csehszlovákia: egy „sikerés” kollektivizálás története¹

A csehszlovákiai kollektivizálás előzményeihez hozzátartozik, hogy az első világháború után – az 1919. április 16-án elfogadott törvény szerint – elsősorban a német és a magyar földbirtokosoktól az állam kisajátított minden 150 hektárnál nagyobb mezőgazdasági földbirtokot és minden 250 hektárnál nagyobb egyéb földterületet. A kisajátításért az állam kompenzációt adott, majd a földek jelentős részét szétosztotta a cseh és a szlovák gazdák, valamint a földnélküliek között. Az állam összesen 1 312 721 hektár földet vett át, amelyből 868 601 hektárt szét is osztott. Az ún. első földreform következtében, 1930-ban 178 923 gazdaság 2–5 hektáron, 93 263 gazdaság 5–10 hektáron, 61 300 gazdaság 10–20 hektáron, 21 259 gazdaság pedig 20–50 hektáron gazdálkodhatott.²

A müncheni szerződés (1938. szeptember 30.) és Szlovákia függetlenné válása (1939. március 14.) után a korábbi német és magyar földbirtokosok részben visszatértek birtokaikra. Szlovákiában az 1940. február 22-én elfogadott új földtörvény alapján a zsidónak minősített személyek birtokait államosították, bár ennek jelentősége csekély volt, hiszen mindössze 22 441 hektárt osztottak szét a szlovák gazdák között, és csupán 16 311 hektár maradt állami tulajdonban.

A második világháború után az újjáalakuló Csehszlovákiában a kassai kormányprogram és a Beneš-dekrétumok alapján a német és magyar földbirtokosoktól – immár kompenzáció nélkül – elkobozták birtokaikat, és újból szétosztották a cseh és szlovák kisbirtokosok és földnélküliek között. A földosztásnak komoly politikai jelentősége is volt: Csehországban a két háború

1 Köszönettel tartozom Petr Blažek cseh történésznek, a Totalitárius Rezsimeket Kutató Intézet tudományos munkatársának e tanulmány elkészítésében és a cseh szakirodalom beszerzésében nyújtott segítségéért. Az egész témakört kiválóan feldolgozza: Kolektivizace v Československu. [Kollektivizáció Csehszlovákiában.] Upravil Jaroslav Rokoský–Libor Svoboda. Praha, 2013.

2 Az 1918-ban létrejött Csehszlovák Köztársaság területe 140,4 ezer km² volt, ennek 42%-án szántóföld terült el, 33%-át pedig erdő borította. A kisajátítás 13 127,21 km² területet érintett, vagyis az ország területének 9,3%-át. Az első földtörvényről lásd *Jaromír Balcar*: Instrument im Volkstumskampf? Die Anfänge der Bodenreform in der Tschechoslowakei 1919/20. Vierteljahrshfte für Zeitgeschichte, 46. 1998. 3. sz. 391–428. Magyarul ismerteti: *Szántó Mariann*: Az 1919–20. évi csehszlovák földreform. Klio 1993. 3. sz. 107.

között igen erős agrárpártot betiltották, és a kommunisták vették át az irányítást a „reform” lebonyolításában, Szlovákiában azonban a Demokrata Párt volt a vezető erő e téren. Mindez tükröződött az 1946-os választásokon is, ahol Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) győzött ugyan, de Szlovákiában a Demokrata Párt lett a legerősebb politikai tényező.

Az 1948. februári fordulat után a CSKP még mindig a szocializmushoz vezető sajátos cseh utat hirdette, ahol a mezőgazdaságban helye van a magánsektornak is. Klement Gottwald, a CSKP elnöke ekkor még azt hangoztatta, hogy „a reakció provokátor ügynökének” kell tekinteni azokat, akik arról beszélnek falun, hogy Csehszlovákiában kolhozok lesznek.³

A kollektivizálás első hulláma (1949–1953)

Gottwald ígérete ellenére a csehszlovákiai kommunisták igen gyorsan a kollektivizálás támogatói lettek. 1948 nyarán, a szovjet–jugoszláv konfliktust követően eldönt, hogy Csehszlovákiában is a „szovjet utat” kell járni. Rudolf Slánský 1948. június 28-án, a CSKP KB elnökségének ülésén bejelentette, hogy a mezőgazdaságban is azonnali fordulatra van szükség. Majd ősszel Klement Gottwald, miután találkozott Sztálinnal a Krímbe, a novemberi KB-plénumon leszögezte, hogy eljött a „kapitalista elemek” likvidálásának az ideje a falvakban. Így 1949 elején megszülettek az első határozatok a termelőszövetkezetek létrehozásáról, majd a május 25–29. között lezajlott IX. pártkongresszuson elfogadták a kollektivizálás programját. A kongresszuson a már korábban elfogadott ötéves terv céljaként a szocializmus felépítését határozták meg, és azt is világossá tették, hogy „a falu szocialista átalakítása nélkül nincsen szocializmus, és hogy a cseh és szlovák falu szocializmus felé vezető útja a szövetkezeteken keresztül vezet”.⁴ Ezzel a lépéssel a CSKP szakított addigi politikájával, feladta „a szocializmushoz vezető sajátos csehszlovák út” koncepcióját, és egyértelműen a proletárdiktatúra irányába mozdult el. Már 1949. február 23-án elfogadták azt a törvényt, amelynek alapján létrejöttek az Egységes Földműves Szövetkezetek (EFSZ).⁵ Ezzel lezárult egy korszak, és megkezdődött a kollektivizálás első hulláma, amely egészen 1953-ig tartott.

A csehszlovákiai kollektivizálás öt főbb szakaszra osztható:⁶

1. 1945–1949: előkészületi időszak;
2. 1949–1953: a kollektivizálás első hulláma;

3 Rudé pravo 1948. márc. 1.

4 Jiří Kořátko: A csehszlovák mezőgazdaság új útjai. [Eredeti cím: Nové cesty československého zemědělství.] Prága, 1951. 20.

5 Cseh nyelven: Jednotná zemědělská družstva (JZD).

6 A szakaszolást lásd Jan Rychlík: Collectivization in Czechoslovakia in Comparative Perspective, 1949–1960. In: The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements. Ed. Constantin Iordachi–Arnd Bauerkämper. Budapest–New York, 2014. 181.

3. 1953–1955: köztes időszak, stagnálás (részleges desztalinizáció);
4. 1956–1960: a kollektivizálás második hulláma;
5. 1975–1980: a kollektivizálás harmadik hulláma.

A már meglévő, szakosított tevékenységre létrehozott szövetkezetek társultak, és így minden községben csak egy egységes szövetkezet működhetett. 1949 tavaszától létrejöttek az EFSZ-előkészítő bizottságok, 1950 nyarán már 4000 EFSZ és 1500 előkészítő bizottság működött. Az EFSZ négy típusa jött létre:

– Az I. típusú EFSZ-ben a mezsgyét még nem szántották fel, minden gazda a saját földjén termesztett termékeket kapta meg. A gépek, fogatok közös használatát, valamint a közösen végzett munkát elszámolták.

– A II. típusú EFSZ-ben már felszántották a mezsgyét, és a földet a közös növénytermesztés céljaira összevonták. A közösen termelt termékek elosztásában döntő szempont volt a behozott föld nagysága. Ez a középapparaszatok számára előnyösebb volt.

1951-től a hadiipar munkaerő-szükséglete miatt a kollektivizálást is felgyorsították, és létrehozták a III. és IV. típusú EFSZ-eket. Ettől kezdve az újonnan létrehozott EFSZ-ek már a III. vagy IV. típus szerint működtek.

– A III. típusú EFSZ-ben már az állattenyésztést is közösen végezték, a jobb munkatermelékenység érdekében munkacsoportokat hoztak létre. Az elosztáskor a munkateljesítményt vették figyelembe, valamint csökkent a behozott föld utáni jövedelem.

– A IV. típusú EFSZ-ben a behozott föld után semmilyen jövedelem nem járt. Itt már kizárólag a munka mennyisége és minősége határozta meg a jövedelmet. Ugyanakkor megmaradt a 0,5 hektár területű háztáji (*záhumenek*) is: a gazdák egy tehenet, egy sertést és baromfit tarthattak.⁷

1953 nyarán a Szlovák Kommunista Párt X. kongresszusán Viliam Široký miniszterelnök bejelentette, hogy 1953. április 30-án a III. és IV. típusú EFSZ-ek száma 1709 volt, illetve a szántóföld 45%-a már állami vagy szövetkezeti tulajdonba került.⁸ Viszont a csehszlovák gyakorlat alapvetően különbözött a szovjet kolhozmodelltől abban, hogy itt mind a négy típusban a gazdák magántulajdonában maradt a föld, másfelől az EFSZ-ek gyakran használták az állami tulajdonú földeket is teljesen ingyen. Továbbá a föld örökölhető maradt, de az örökösök nem adhatták el, és nem adhatták bérbe.⁹

7 A szocialista gazdaság fejlődése Csehszlovákiában. Bp., 1977. 64–66.

8 Lásd Szlovákia Kommunista Pártja 10. kongresszusának jegyzőkönyve. Bratislava, 1953. június 13–15. Bratislava, 1953.

9 *Rychlík, J.*: i. m. 189–190.

A „K-akció” – harc a „kulákok” ellen

1951-től nem csupán a „magasabb szintű” termelészövetkezetek kialakítása került napirendre, hanem a politikai harc is megindult az ún. „falusi gazdagok” ellen.¹⁰ Az 1949-es határozatok szerint még beléphetek az EFSZ-ekbe, sőt sok helyen örömmel látták őket a szakértelmük miatt. Előfordult az is, hogy ilyen, később „kuláknak” minősített gazdák hoztak létre saját EFSZ-t. 1952-től megtiltották, hogy a „kulák” mint „osztályellenség” belépjen a termelészövetkezetbe, azokat pedig, akik már tagok voltak, a legtöbb esetben kizárták.

A „K-akcióra” keresztelt művelet 1951 októberében kezdődött, amikor az igazságügy-miniszter, a belügyminiszter és az állambiztonsági miniszter közösen hozott határozatát a CSKP KB plénuma is megerősítette. Ennek alapján a „kulákokat” és családtagjaikat kitelepítették, és nem hagyhatták el új lakhelyüket, vagyis munkát sem vállalhattak másutt. Az EFSZ-ből kizárt parasztok természetesen elvesztették a beadott földbirtokaikat is. Egyetlen lehetőségként a helyi állami gazdaságokban kereshettek munkát, amelyek azonban nem voltak felkészülve a fogadásukra. Többségüket az ország nyugati és északnyugati területére telepítették, további büntetésül sokukat építkezéseken dolgoztatták. Ugyanakkor a szervezetlenség miatt – és mert sem az állami gazdaságok, sem az építkezések nem voltak erre felkészülve – az akciót 1952 májusában felfüggesztették. Eddig az időpontig 58 családot telepítettek ki.¹¹

A represszió azonban folytatódott, csak más eszközökkel: 1950 őszen Josef Nepomucký mezőgazdasági miniszter és Zdeňek Nejedlý oktatási miniszter közös döntése alapján a középiskolákból és gimnáziumokból elbocsátották a gazdagnak minősített gazdák gyerekeit. Ugyanígy tettek a nemzeti bizottságokban és a különböző társadalmi szervezetekben helyet foglaló gazdákkal is. Emellett természetesen megemelték beszolgáltatási kötelezettségüket is, a Belügyminisztériumban pedig létrehozták a több ezer nevet tartalmazó „kuláklisztát”. Végül az Állambiztonsági Minisztérium és a Belügyminisztérium reszortközi bizottságot hozott létre a „kulákellenes harc” hatékonyabb koordinációjára, és 1952. november 1-jétől újra életbe léptették a májusban felfüggesztett „K-akciót”.¹²

Az akció második hulláma már „eredményesebbre” sikerült: két hónap alatt 193 családot (129 cseh, 64 szlovák), majd 1953 első negyedében további 353 családot (ebből 58 szlovák), a második negyedében 506 cseh és 112 szlovák, a harmadik negyedében pedig 225 cseh és 27 szlovák családot telepítet-

10 A „kulák” kifejezést sem a cseh, sem a szlovák nem használta, helyette a „falusi gazdag” (*vesnický boháč*, illetve *dedinský boháč*) volt használatos. Így szerepeltek a belügyi dokumentumokban is azok, akik 15 ha-nál nagyobb birtokkal rendelkeztek, és nem akartak belépni az EFSZ-be. A továbbiakban a „kulák” kifejezést a „falusi gazdag” szinonimájaként használom.

11 Karel Jech: Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy. [Kollektivizáció és a parasztok kitelepítése.] Praha, 2008. 126–140.

12 Uo. 156–163.

tek ki.¹³ A Belügyminisztérium adatai szerint 1951 októberétől 1954 elejéig kb. 4000 családot (15–20 ezer főt) telepítettek ki eredeti lakhelyéről. Az akció (a kitelepítések és megfélemlítés) összességében azzal járt, hogy míg 1949-ben 35 159 „kuláknak” tekintett (20–50 ha nagyságú) gazdaság létezett, 1957-re már csupán 1251 ekkora méretű gazdaság működött.¹⁴ Az egykori paraszti birtokok az EFSZ vagy az állami gazdaságok tulajdonába kerültek, a gazdák a „K-akció” lezárása után sem kaphatták vissza gazdaságaikat.

Részleges desztalinizáció a mezőgazdaságban (1953–1955)

Sztálin és Gottwald halála után Csehszlovákiában nem volt egyértelmű, hogy a desztalinizáció folyamata elindul-e, és ha igen, az élet mely területeit érinti majd. Hamarosan kiderült azonban, hogy éppen a mezőgazdaság területén lesznek érezhető változások.

1953. május 30-án a nemzetgyűlés új pénzreformot jelentett be, melynek lényege a *jegyrendszer megszüntetése*, illetve az új cseh korona bevezetése volt: egy új korona értéke öt régi koronával egyezett meg. Amellett, hogy áttértek az egységes kiskereskedelmi árakra, a cél az volt, hogy a kiskereskedelmi árak egyharmaddal alacsonyabbak legyenek a szabadpiaci áraknál. Mindez természetesen nagyon hátrányosan érintette a falusi lakosságnak azt a részét, amely még magángazdasági keretek között termelt: nekik nem csupán a megtakarításaik veszték el, hanem a piacon is rendkívül hátrányos helyzetbe kerültek. Emellett a beszolgáltatásaikért járó összeg is ötödével csökkent.

A pénzreform elégedetlenséget keltett: nem csupán Plzeňben, hanem más városokban is, összesen közel 40 üzem csaknem 400 ezer munkása lépett sztrájkba. Bár a hatalom keményen fellépett az elégedetlenkedőkkel szemben, hamarosan mégis engedményekre kényszerült. E lépések megtételébe nyilvánvalóan a kelet-berlini események és a magyarországi változások is belejátszottak.

Antonín Zápotocký a Klíčava-duzzasztónál elmondott beszédében elítélte az erőszakos kollektivizálást, és ígéretet tett arra, hogy a parasztok kiléphetnek a téeszekből.¹⁵ Majd szeptember 27-én, a Stěžeryben elmondott beszédében már azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy csak azokban a régiókban kell EFSZ-t létrehozni, ahol az gazdaságilag hatékony.¹⁶ Hivatalos helyen szep-

13 Uo. 170–173.

14 A „K-akcióról” lásd még: Petr Blažek–Karel Jech–Michal Kubálek: Akce „K”. Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty. [A K-akció. A paraszok és családjaik kitelepítése az ötvenes években. Tanulmányok, listák és dokumentumok.] Praha, 2010.

15 A Klíčava-duzzasztó helyszínének szimbolikus jelentősége volt, hiszen ott számos kitelepített parasztot foglalkoztattak kényszerszermunkán.

16 Stěžery Hradec Králové közelében fekszik, ez a vidék nem a legideálisabb a mezőgazdasági termelésre. Itt is fontos szerepe volt annak, hogy milyen hallgatóság előtt mondta el beszédét.

tember 4-én, a KB-plénumon beszélt hasonló szellemben. E plénum már az ún. „új szakasz” kezdetét jelentette.¹⁷ Néhány nappal később pedig Viliam Široký miniszterelnök kormánynyilatkozatban jelentette ki, hogy javítani kell a gép- és traktorállomások munkáját, és az új EFSZ-eket önkéntes alapon kell létrehozni. A kis- és középparasztoknak termelékenységük javítása érdekében egy sor kedvezményt biztosítanak: műtrágyát, nemesített vetőmagot kapnak, gép- és traktorállomásokkal segítik őket, lehetővé teszik számukra, hogy kisebb gépeket beszerezhessenek, illetve hitelt vegyenek fel.¹⁸

1954 áprilisában Hruscsov Moszkvában fogadta Novotnyét és Zápotocskyt. A szovjet vezető – az ismert források szerint – inkább az idős államfő elképzeléseivel rokonszenvezett a mezőgazdaság jövőjét illetően, mégis a fiatalabb és energikusabb első titkár mellett foglalt állást. Júniusban a CSKP X. kongresszusára Hruscsov is Prágába utazott, és megerősítette Novotnyét pozíciójában, aki a mezőgazdasági termelés fokozása mellett állt ki: vagyis előrevetítette a kollektivizálás folytatását.

A kollektivizálás második hulláma (1956–1960)

A kollektivizálás azonban egyelőre nem csupán stagnált, hanem 1953 és 1956 között az EFSZ-ek nagyjából fele fel is oszlott. Ezért a CSKP KB, hogy lökést adjon a folyamatnak, 1955 februárjában új irányelveket fogadott el: lehetőség szerint minden szántóterületet művelés alá akartak vonni, intenzívebb belterjes művelést szorgalmaztak, növelni akarták a gép- és traktorállomások hatékonyságát, s ennek keretében nagyobb segítséget kívántak nyújtani az egyéniileg gazdálkodó kis- és középparasztoknak. A határozat szerint meg kellett javítani a falusi pártpolitikai munkát. A falusi munkára a politikailag „legfejlettebb” kádereket kellett kijelölni, tehetséges oktatókkal kellett megerősíteni a pártbizottságokat, széles körű „felvilágosító munkát” kellett végezniük.¹⁹

A határozatból világosan látszik, hogy *a középtávú cél a kollektivizálás befejezése volt, de már inkább a meggyőzés és az önkéntesség alapján, valamint a mezőgazdaság modernizálása útján.*

Összességében az új EFSZ-ek alapításában és a régiók bővítésében a fő elv a meggyőzés lett, a nyílt terror megszűnt, bár az adminisztratív és a gazdasági nyomás továbbra is működött. A határozat azonban leszögezte, hogy legalább a második típusú EFSZ üzemi munkarendjét kell elfogadtatni az új

17 Néhány nappal később, szeptember 7-én Nyikita Hruscsov is a mezőgazdaság fejlesztésének kérdéseiről tartott előadást az SZKP KB plénúmán, és jelentős kedvezményeket jelentett be a parasztság számára. Lásd *Roy Medvegyev: Hruscsov (Politikai életrajz)*. Bp. 1989. 88–90.

18 *Viliam Široký: A népgazdaság további fejlődéséért és a csehszlovákiai dolgozók életszínvonalának emeléséért. Tartós békéért, népi demokráciáért!* 1953. szeptember 11.

19 Usnesení plenárního zasedání ÚV KSČ z 11 února 1955. [A CSKP KB 1955. február 11-i plenáris ülésének határozata.] In: *Od X do XI Sjezdu. Usnesení a dokumenty ÚV KSČ. [A X. és a XI. kongresszus között. A CSKP KB határozatai és dokumentumai.]* Praha, 1958. 68–75.

tagokkal, azaz a közös vetést, a mezsgyék felszántását és a föld közös művelését. A középparasztságnak, megnyerésük érdekében, vezető tisztségeket kell felajánlani az EFSZ-ekben és a nemzeti bizottságokban. Ezenkívül nagy hangsúlyt kell fektetni a nők megnyerésére, mert a „nők haladó erőt képviselnek”, ugyanakkor „a legnagyobb éberséget és elővigyázatosságot kell tanúsítani a kulákok felforgató tevékenységével szemben”: „nem szabad megengedni, hogy a kulákok befurakodjanak az EFSZ-be, és ahol ez megtörtént, a szövetkezetet meg kell tőlük tisztítaniuk.”²⁰

A „kulákok” elleni harc tehát újra napirendre került, bár a határozatba foglalt harcias szöveg és a valóság között egyre nagyobb volt a távolság: a korábbi erőszakos kitelepítések megszűntek, és – szemben a határozattal – 1957 nyaratól már újra lehetővé tették a „kulákok” felvételét az EFSZ-ekbe. A Belügyminisztérium adatai szerint 1959 végén már 11 815 egykori „kulák” dolgozott valamelyik EFSZ-ben, s közülük 1490-en jelentősebb beosztást töltöttek be, 175-en téveszelnökök is lehettek.²¹ A szövetkezeteken kívül maradtakkal szemben folytatott harc inkább a gazdasági nyomás formájában jelentkezett, például a beszolgáltatások újabb 10%-os növelésében (1957. július 31-től).

1956. november 30-tól kiterjesztették a társadalombiztosítást a szövetkezeti dolgozókra és családtagjaikra. 1957. január 1-jétől mindenki jogosulttá vált az ingyenes orvosi ellátásra és nyugdíjra.²²

1957. március 22–24-re hívták össze Prágába az EFSZ-ek III. országos konferenciáját, ahol megerősítették a KB 1955 júniusában elfogadott határozatát, vagyis „a falu békés úton történő szocialista átalakítását”, valamint az 1956 nyarán tartott országos pártkonferencia határozatát arról, hogy 1960-ig 30%-kal növelni kell a mezőgazdasági termelést. Ettől számíthatjuk a kollektívizálás „második hullámát”.²³

Az 1958 júniusában ülésező XI. pártkongresszus után még inkább felgyorsították a kollektívizálás folyamatát, így az 1960 nyarán megtartott országos pártkonferencián Novotný bejelentette, hogy a mezőgazdaság „társadalmasítása” sikeresen lezárult, és ezzel „lerakták a szocializmus alapjait”. A XI. kongresszus újabb eszközöket is rendelt a kollektívizáláshoz: két év alatt újabb 21 500 traktort és a műtrágya-felhasználás két és félszeresére növelését ígérte meg. Növelni szándékoztak az emberi erőforrásokat is: nyaranta 40–45 ezer fiatalot küldtek mezőgazdasági munkára.²⁴ Minderre szükség is volt, hi-

20 Usnesení plenárního zasedání ÚV KSČ z 30 června 1955. [A CSKP KB 1955. június 30-i plenáris ülésének határozatait.] In: Od X do XI Sjezdu, i. m. 115–124.

21 Vladimír Březina–Jiří Pernes: Závěrečná etapa kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960. [A mezőgazdaság kollektívizálásának befejező szakasza Csehszlovákiában, 1957–1960.] Brno, 2009. 23. és 27.

22 Rychlík, J.: i. m. 199–200.

23 Lásd részletesebben: Březina, V.–Pernes, J.: i. m. 11–12.

24 Uo. 29.

szen a mezőgazdasági termelés csak éppen a kongresszus idején érte el a háború előtti szintet.

A gazdák ebben az időszakban tömegesen léptek be a szövetkezetekbe. Ennek oka a számos szociális kedvezményen felül abban is keresendő, hogy 1956 tapasztalata Csehszlovákiában azt mutatta, nincs lehetőség a rendszer megváltoztatására. A mindennapi tapasztalat arra ösztönözte a gazdákat, hogy hagyjanak fel az ellenállással, és lépjenek be a téeszekbe. Így a kollektivizálás második – a korábbi időszakhoz képest kevésbé erőszakos – hulláma végére Csehországban a termőterület 68,5%-a, Szlovákiában pedig a 65,8%-a az EFSZ-ek művelése alá tartozott. Az állami gazdaságok Csehországban a föld 19%-át, míg Szlovákiában 9,9%-át művelték. A „társadalmasított mezőgazdaság” a mindennapi élet megkérdőjelezhetetlen részévé vált.

A kollektivizálás „harmadik hulláma” – a nagyipari mezőgazdaság létrehozása (1975–1980)

A „sikeresen” végrehajtott kollektivizálás túlzott várakozásokat keltett a csehszlovák vezetésben, jóllehet messze nem sikerült elérni – 1956 és 1960 között – a várt 30%-os növekedést. Az 1960-as pártkonferencián Novotný is kénytelen volt kijelenteni, hogy az elmúlt tíz évben csak 17%-kal nőtt a termelés. A vezetés tehát tisztában volt azzal, hogy a létrehozott EFSZ-eket meg kell erősíteni, és az államnak hozzá kell segíteni őket a gazdasági stabilizálódáshoz. Ennek ellenére a harmadik ötéves terv előkészítésekor a mezőgazdaságban is irreális előirányzatokat fektettek le.

Az irreálisan megítélt növekedési lehetőségek mellett ugyanakkor több tényező is akadályozta a célok elérését: 1. a gépipar és az építőipar nem tudott lépést tartani a kollektivizálás tempójával, vagyis a nagyipari termeléshez szükséges gépek és infrastruktúra továbbra sem állt kellő mértékben rendelkezésre; 2. az időjárás miatt 1962-ben rendkívül rossz mezőgazdasági évet zártak; 3. 1962–1963-ban a megromlott viszony következtében csökkent a Kínával folytatott kereskedelem volumene, ami a nyersanyag-, gabona- és kukoricaimportot, valamint a gépkivitelét érintette.²⁵

Már 1962-ben mérsékelni kellett az előirányzatokat, az ötéves terv összeomlott, 1963-ban a háború után először csökkent a nemzeti jövedelem. Mindennek következtében újra kellett gondolni a gazdaság irányítását is.²⁶ Végeredményben 1966 és 1970 között újra növekedésnek indult a termelés,

25 Az európai KGST-országok gazdasága. Bp., 1984. 296.

26 Még a XI. pártkongresszuson fogadták el a Kurt Rozsypal-féle gazdasági reformot, amelynek lényege abban állt, hogy a vállalatokat önálló termelési-gazdasági egységekké alakítják át, új bértáblát és anyagi ösztönzőket vezetnek be a vállalatok számára. Ezeket 1962-ben érvénytelenítették, de hamarosan újabb reformok kidolgozásába kezdtek. Az Ota Šik-féle reformkonceptiót majd 1965-ben fogadják el.

ekkor sikerült évi 4,8%-os növekedési eredményeket felmutatni, ami mindenképpen előrelépés volt az 1960 és 1965 közötti stagnáláshoz képest.

A mezőgazdaság kérdéseit a prágai tavasz nem érintette, de leverése után az új vezetés újra napirendre tűzte őket. Az 1970. januári és júniusi KB-pléniumokon arról döntöttek, hogy Csehszlovákiában meg kell teremteni annak lehetőségét, hogy a mezőgazdaság belföldi termelésből fedezze az alapvető élelmiszerek növekvő fogyasztási igényeit. Ezt a célt sikerült elérni: 1975-re a tervezettnél ötmillió tonnával több gabonát takarítottak be, s ezzel csökkenteni lehetett az importot. A mezőgazdaság a rendszer stabilizációs tényezőjévé vált. E folyamat – bár csökkenő tendenciával – az 1975 és 1980 közötti periódusban még meghatározó volt.

Mi állt a növekedési periódus hátterében? Az 1960-ra gyakorlatilag teljes mértékben „társadalmisított” mezőgazdaság megteremtésével kialakultak az iparszerű termelés alapfeltételei. Mivel a földterületek rendkívül elaprózódtak, a CSKP XIV. kongresszusa határozatot hozott arról, hogy a *mezőgazdasági termelés koncentrációját és szakosítását* fokozni kell. A koncentráció eredményeképpen az átlagosan 684 hektáron gazdálkodó EFSZ-ek helyett átlagosan 2540 hektáron gazdálkodó szövetkezetek jöttek létre, amely átlag 1970-re 4300, majd 1979-re 6780 hektárra nőtt.²⁷

Az 1975. november 13-án életbe lépő új téesztrvény szerint az EFSZ használhatta azon gazdák földjeit, akik nem művelték meg őket, de a tulajdonjog továbbra is a gazdánál maradt, sőt örökíthették is. A kollektivizálás „harmadik hullámának” nevezett időszakban a téesztek és az állami gazdaságok már meglehetősen kevés új földet vontak művelés alá: tíz év alatt mindössze 2%-kal nőtt a területük. A cél nem is a terület-, hanem a termelékenység növelése volt nagyipari keretek között. A sikeres koncentráció mellett a szakosítás is meglehetősen előrehaladt. 1980-ra a termelőszövetkezetek már nem csupán mezőgazdasági termékeket, hanem például bútort, gépet, sőt személyi számítógépet is gyártottak. E tevékenységek körét 1988 nyarán bővítették ki, és e szövetkezetek váltak az első kapitalista vállalatokká Csehszlovákiában. Az EFSZ-ek a hetvenes–nyolcvanas években meglehetősen jó életszínvonalat és társadalmi státuszt biztosítottak dolgozóiknak, így nem meglepő, hogy az 1988–1989-es rendszerellenes tiltakozások idején a csehszlovák falu passzív maradt.

Összességében a csehszlovákiai kollektivizálás állami és gazdaságossági szemszögből „sikeresnek” mondható, bár a társadalmi ár és a „KGST-sikerrek” kérdésköre további vizsgálatot igényel. Az első hullámot az erőszak jellemezte. 1953–1954 fordulójáig a hatalom „a cél szentesíti az eszközt” elven mindent – kitelepítéseket, vagyonekobbzást, kényszerítést, kínzást és kirakat-

27 Az európai KGST-országok gazdasága... i. m. 318. Országrészek szerinti bontásban: Csehországban az EFSZ-ek 1970-ben 610 ha, 1980-ban 2459 ha, 1989-ben 2574 ha, Szlovákiában 1970-ben 832 ha, 1980-ban 2690 ha, 1989-ben 2720 ha földterületet birtokoltak. Lásd *Rychlík, J.:* i. m. 202.

pereket – megengedett magának. A desztalinizáció folyamata átalakította a rendszert, a módszerek megváltoztak: a „meggyőzés” (beleértve a zsarolást, fenyegetést és a gazdasági szankciókat) vált a fő eszközzé és a modernizálás legfőbb céljává. A termelés növekedését még jó ideig nem sikerült biztosítani, de a hatvanas évek második felétől e téren is sikerült eredményeket elérni. A hetvenes évek koncentrációja és szakosítása a szovjet blokk egyik legsikeresebb mezőgazdaságává tette a csehszlovákokot. Árulkodó, hogy az egykori téészek zöme 1989 után mezőgazdasági céggént folytatta életét, vezetőik pedig önálló vállalkozókként vezetik egykori téészeiket az új gazdasági környezetben.²⁸

Ajánlott irodalom

- Petr Blažek–Karel Jech–Michal Kubálek*: Akce „K”. Vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech. Studie, seznamy a dokumenty. [A K-akció. A parasztlak és családjaik kitelepitése az ötvenes években. Tanulmányok, listák és dokumentumok.] Praha, 2010.
- Vladimír Březina–Jiří Pernes*: Závěrečná etapa kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960. [A mezőgazdaság kollektivizálásának befejező szakasza Csehszlovákiában 1957–1960.] Brno, 2009.
- Karel Jech*: Kolektivizace a vyhnání sedláků z půdy. [Kollektivizáció és a parasztlak kitelepitése.] Praha, 2008.
- Kollektivizace v Československu. [Kollektivizáció Csehszlovákiában.] Upravil Jaroslav Rokoský–Libor Svoboda. Praha, 2013.
- Jan Rychlík*: Collectivization in Czechoslovakia in Comparative Perspective, 1949–1960. In: The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements. Ed. by Constantin Iordachi–Arnd Bauerkämper. Bp.–New York, 2014. 181–210.

28 Uo. 205.